

Процівське городище на Київщині

Городище розташоване у Процівському лісі в заболоченій заплаві Дніпра, на відстані 2,5 км на північний захід від с. Проців Бориспільського р-ну Київської обл. Воно займає найвищу і найширшу західну частину видовженого підвищення, що продовжується далі від нього на схід (рис. 1).

Городище мало округлу, дещо яйцеподібну форму. Півстоліття тому його східний край було зрізано для підсипки дороги, що перетинає ліс, через що тепер воно має в плані підковоподібну форму. Висота городища над заплавою 5—6 м. З усіх сторін, крім зрізаної частини, на городищі зберігся вал із залишками рову перед ним, викопаного по краю підвищення, на його похилому схилі. Висота валу над рівнем внутрішньої площадки 0,7—0,8 м, від дна рову — 2,5—3, ширина валу 9—10, рову — 8—9 м. Площадка городища, розміром 23×26 м, горизонтальна, дещо підвищена в середній частині. Городище заросло лісом. В'їзд на городище містився, найімовірніше, зі сходу, в зниженій частині.

Підвищення, поступово звужуючись і понижуючись, продовжується від городища у східному напрямку на 90 м. Ця частина підвищення заросла лісом лише по краю. З півдня від неї є невелика заболочена протока.

Вперше городище обстежив у 1947 р. І. М. Самойловський. У траншеї, прокопаній тут, знайдені тваринні кістки та невиразні уламки глиняного посуду¹. У 1963 р. розвідковим загоном Д. Т. Березовця на городищі було закладено шість невеличких шурфів, в яких знайдено матеріали епохи бронзи. Тоді саме на частині підвищення, за межами городища, знайдено поодинокі уламки давньоруської кераміки.

У 1964 р. розвідувальні розкопки на городищі провадив М. П. Кучера. Було закладено дві траншеї (№ 1, 2), два шурфи на городищі і одну траншею і два шурфи на підвищенні за межами городища. Дослідження встановили, що городище відноситься до давньоруського часу. До його побудови на всій площі підвищення в епоху бронзи та раннього заліза існувало поселення.

Траншея № 1, довжиною 19,8, шириною 1,5 м, перерізала поперек вал і рів у південній частині до білого материкового піску (на глиби-

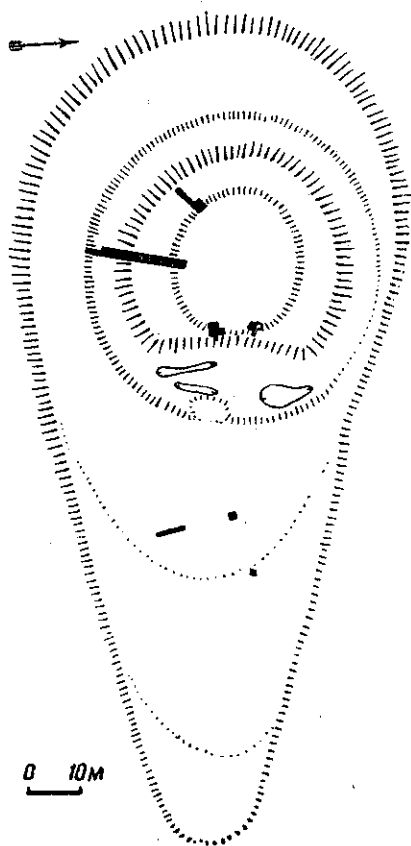

Рис. 1. План Процівського городища.

¹ І. М. Самойловський. Розвідки і розкопки в Києві та його околицях в 1947—1948 рр.— АП, т. III. К., 1952, стор. 78.

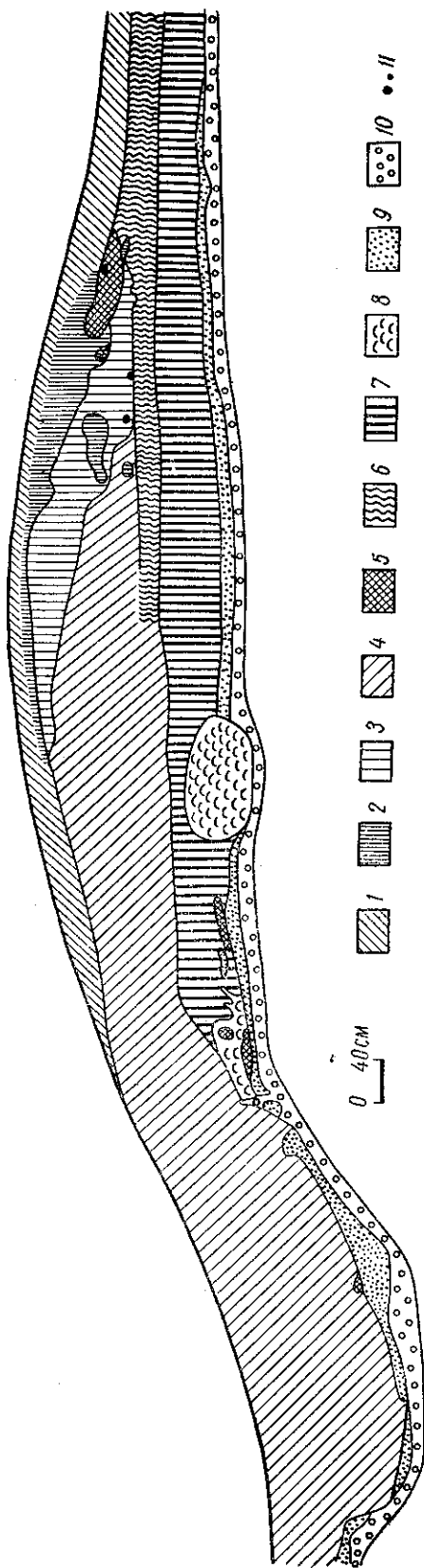

Рис. 2. Граншея № 1. Розріз валу і рову.

1 — темно-сіра піщаниста земля; 2 — сірий пісок; 3 — світло-сірий пісок; 4 — темно-сіра гумусована земля; 5 — сажка з землею; 6 — чорна земля; 7 — сіра земля з домішкою попелу; 8 — земля з попелом; 9 — материковий пісок, частково гумусований; 10 — білий материковий пісок; 11 — вугілля.

ні 1,5—2 м) (рис. 2). Вал споруджено на культурному шарі епохи бронзи і раннього заліза, товщиною 60—75 см. Зовнішню його частину насипано з темно-сірої, майже чорної землі — культурного шару попередніх поселень. У внутрішній частині валу і зверху — материковий пісок світло-сірого і сірого кольорів. Рів заповнено темно-сірою землею, що зсунулася із зовнішньої частини валу. Товщина насипу валу 1,2 м, товщина заповнення рову 1,3—1,4 м. Рів мав глибину близько 2 м, ширину — приблизно 7 м. Дно рову, очевидно, було заокругленим.

У внутрішній частині валу, на глибині 40 см, залягає чорний шар сажі з землею, товщиною 20 см, який понижується до середини городища і виходить на край площадки. Тут пощастило розчистити кілька кусків сильно обвуглених дубових деревин, що лежали без будь-якого порядку. На одному з них на внутрішньому кінці збереглися сліди вирубки. На дні рову траплялися поодинокі вуглинки дубового дерева, у тому числі невеликий уламок обвугленої дубової дошки товщиною 0,9 см.

У насипу валу і в заповненні рову було чимало уламків кераміки епохи бронзи (комарівська культура, багатоваликівська кераміка) і скіфського часу (підгірцівська культура), тваринних кісток, шматків перепаленої глини. У світло-сірому піску насипу знахідок майже не виявлено. Культурний шар під насипом валу містить домішку попелу і багато керамічних залишків епохи бронзи і скіфського часу.

Під насипом валу в культурному шарі відкрито яму діаметром 1,1 м, заглиблену в материк на 0,3 м, у якій виявлені уламки ліпних посудин (в тому числі вінець з проколами під краєм) і тваринні кістки. Перед внутрішнім краєм валу

в третьому штиху знайдено уламок ліпної миски зарубинецького типу.

У внутрішній частині валу і переважно біля його підніжжя знайдено у першому-другому штихах траншеї кілька уламків давньоруської кераміки. Поодинокі уламки давньоруської кераміки і одну призматичну сердолікову намистину виявлено у заповненні рову. У дерновому шарі

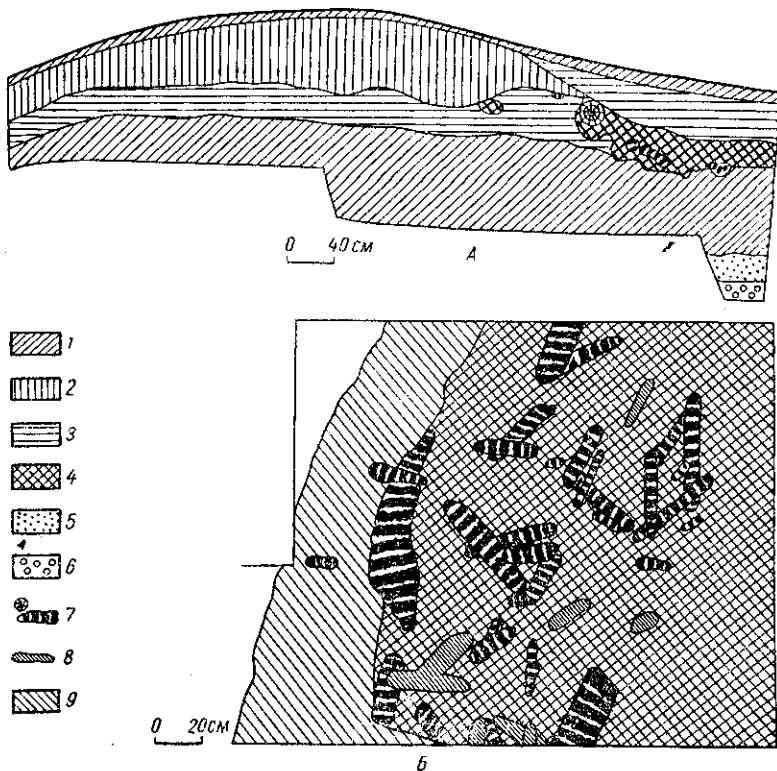

Рис. 3. Траншея № 2. Розріз валу (А) і план розташування залишків дерев'яних конструкцій під внутрішнім схилом валу (В).

1 — темно-сіра піщаниста земля; 2 — світло-сірий пісок; 3 — сірий пісок; 4 — сажа з землею; 5 — материковий пісок, частково гумусований; 6 — білий материковий пісок; 7 — обвуглене дерево; 8 — роздавлене вугілля; 9 — темно-сіра піщаниста земля з домішкою сажи.

біля внутрішнього підніжжя валу і в рові траплялись поодинокі уламки глиняних посудин сучасного типу. У верхній частині насипу на внутрішньому боці валу, а також у рові зустрічалися невеликі камені пісковика.

Траншея № 2 перерізала поперек внутрішній схил і середину валу в південно-західній частині городища. Довжина траншеї 6,8 м, ширина 1 (на внутрішньому кінці — 2), глибина 1,2—1,6 м (рис. 3). Насип валу із світло-сірого і частково сірого піску, товщиною 1,2 м, перекриває культурний шар епохи бронзи і раннього заліза. У внутрішньому схилі валу на глибині 40 см виявлено шар сажі з землею, товщиною 35—40 см, в якому розчищено більше 30 шматків переважно дубових обвуглених деревин, що лежали в поздовжньому і поперечному напрямках і займали вздовж валу смугу шириною близько 2 м. Деревини сильно перегоріли, нижні місцями частково прогнили. В шарі землі з обвугленим деревом знайдено кілька уламків кераміки епохи бронзи і три уламки давньоруської кераміки, а під залишками дерева — уламок від жаровні. У верхній частині насипу валу, переважно на внутрішньому схилі, траплялись невеликі камені пісковика.

У східній частині городища було зачищено два шурфи на внутрішньому схилі валу, на краю площадки зроблено прирізки площею 9—14,5 м² (рис. 1). В обох шурфах при зачистці стінок на глибині 40 см виявлено по одному куску обвуглених дубових деревин і аморфну перепалену глину. У прирізках біля шурфів на глибині до 25—30 см знайдено 28 уламків давньоруської кераміки.

За межами городища закладено траншею і два шурфи в середній частині підвищення. Траншея довжиною 6, шириною 1 м була заглиблена

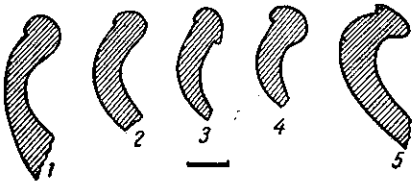

Рис. 4. Профілі вінців горщиків з Процівського городища (1—5).

лена до білого материкового піску. Товщина культурного шару 0,8—1,2, місцями — 1,6 м. Траншеєю частково перерізано яму шириною 1,2, глибиною 1,6 м від сучасної поверхні і відкрито залишки вогнища на глибині 1,4 м. В культурному шарі виявлено чимало ліпної кераміки епохи бронзи і раннього заліза, в тому числі ручку амфори античного часу і залізну булавку з вушком пізньоскіфського чи зарубинецького часу. На глибині до

35 см в траншеї знайдено 10 дрібних уламків давньоруської кераміки. У шурфах, крім уламків ліпної кераміки давніших епох, виявлено три уламки давньоруської кераміки.

Таким чином, поблизу Процівського городища відкрито залишки давньоруського селища. Особливістю городища і селища є те, що вони мають незначні сліди заселення.

На підставі керамічного матеріалу городище датується XII—першою половиною XIII ст. (рис. 4.). До XII ст. відносяться вінця горщиків з заокругленим до середини краєм у вигляді валика (рис. 4, 1, 2). До першої половини XIII ст., як свідчать матеріали розкопок давньоруських пам'яток у Середньому Подніпров'ї, відносимо вінця з потовщеним краєм на обидва боки — до середини і назовні (рис. 4, 3, 4).

По краю площадки городища був один ряд клітей, на які спирався зовні насип валу. Такі кліті добре відомі з розкопок інших городищ Середнього Подніпров'я. Якщо б аналогічні споруди завалились до підніжжя валу з його вершини, то від них до нашого часу не збереглося б жодних слідів. Залишки деревин уціліли під присипанням насипом валу, який завалився у внутрішній бік після того, як зовнішня стіна клітей почала горіти. Під тиском насипу валу залишки деревин були дещо зсунуті ближче до площадки городища, а їх зовнішній край піднято. Про зміщення насипу свідчить той факт, що залишки деревин виявлені навіть у товщі насипу вбік від їх основного розвалу. Таким чином, дерев'яні споруди-кліті примикали з середини до насипу валу. Судячи з розмірів розвалу деревин, вони мали ширину близько 2—2,5 м.

Городища, на яких майже відсутній культурний шар, досліджувались у Подніпров'ї на хуторах Миклашевському, Кизивері і поблизу с. Городища, під Переяславом-Хмельницьким. Однак на селищах неподалік від цих городищ культурний шар досить потужний. Пам'ятки типу Процівського городища, на яких укріплена та і неукріплена частини не мають виразних слідів заселення, поки що не досліджувались.

У районі городища автором відкрито кілька давньоруських селищ. Найближчим є селище на північно-західному краї с. Проців, за 2,5 км на південний схід від городища. Воно займає площу 250×150 м і датується XII—першою половиною XIII ст. Інші селища на південь від городища розташовані між сучасними селами Проців і Жовтневе, а на північ — у селах Вишеньки та Гнідин. Ці селища датуються XII—XIV ст.

Отже, Процівське укріплення, збудоване у важкодоступному заболоченому місці, використовувалось навколишнім населенням переважно як сховище на випадок зовнішньої загрози.

М. П. КУЧЕРА

**Процевское городище
на Киевщине**

Резюме

Городище расположено на возвышении в заболоченной пойме левого берега Днепра между селами Процев и Вишенки Бориспольского р-на Киевской обл. Остатки кольцевого вала и рва, частично срезанные с одной стороны земляными работами, окружают площадку размером 23×26 м. Разведочными раскопками Института археологии АН УССР в 1964 г. установлено, что городище относится к XII—первой половине XIII в. Во внутреннем склоне вала открыты остатки обугленных деревянных конструкций, а на площадке городища и на остальной части возвышения найдено небольшое число обломков древнерусской керамики. Городище построено на культурном слое эпохи бронзы и раннего железа, распространенном на всей площадке возвышения.

Судя по местоположению и незначительному количеству находок, городище является остатками укрепленного убежища.